

Poznań
25.11.2022 r.

Wielkopolskie tradycje pracy organicznej

prof. UAM dr hab. **Klaudiusz Święcicki**

Wydział Historii

Wielkopolska u schyłku istnienia I Rzeczypospolitej

województwo poznańskie (1314)

województwo kaliskie (1314)

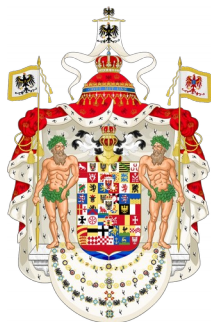

województwo gnieźnieńskie (1768)

Wielkopolska w pierwszym okresie rozbiorów (1793-1815)

Królestwo Prus (1793-1806)

Księstwo Warszawskie (1807-1815)

Brandenburgia i Prusy w latach 1600-1795

- 1 - Nowy Śląsk
- 2 - Warmia
- 3 - Pomorze Tyłne
- 4 - Pomorze Przednie
- 5 - Magdeburg
- 6 - Osnabrück
- 7 - Minden
- 8 - Mark
- 9 - Kleve

- Magrabstwo Brandenburgii w 1600 r.
- Prusy Książęce w 1600 r.
- Terytoria przyłączone w latach 1600-1772
- Terytoria przyłączone w latach 1772-1795 w wyniku rozbiorów Polski

Prusy Południowe

Redakcja całości Piotr Kamiński 2018 Warszawa
 © JTR Kartografia
 ISBN 978 83 60641-79-8

Departamenty: poznański, bydgoski i kaliski

Wielkopolska w drugim okresie rozbiorów (1815-1918)

Podział ziem Rzeczypospolitej
na kongresie wiedeńskim (1815)

Wielkie Księstwo Poznańskie (1815-1848)

Prowincja Poznańska (1848-1918)

Podział administracyjny:

rejencja poznańska,

rejencja bydgoska

Trzy strategie walki z zaborcami

**Królestwo Polskie (i ziemie zabrane):
powstańcza**

[Artur Grottger, *Pożegnanie powstańca*]

(ale także klasycyzm, pozytywizm,
rewolucja)

**Galicja: lojalizm
(od 1861/1867)**

[Juliusz Kossak, *Wjazd cesarza Franciszka Józefa I do Krakowa w 1880 r.*]

[minimalna insurekcyjna: 1846,
1848]

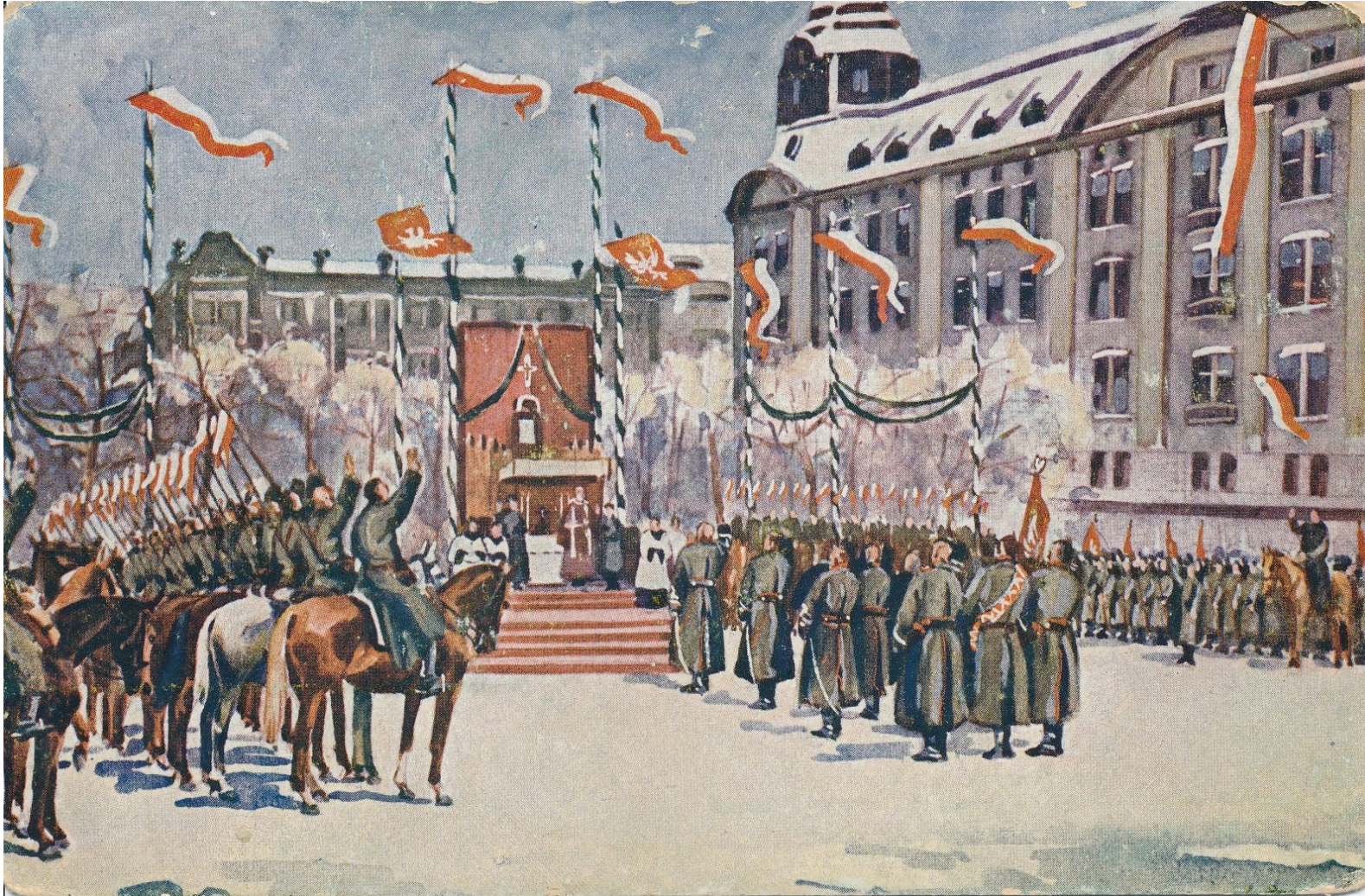
**Wielkopolska: praca
organiczna**

[Bazar, 1842]

(relatywnie słaba insurekcyjna,
1807, 1846, 1848)

A co z powstaniem wielkopolskim?

[Leon Prauziński, *Przysięga wojsk polskich pod dowództwem generała Dowbór Muśnickiego w niedzielę 26 stycznia 1919 r. w Poznaniu na Placu Wolności*]

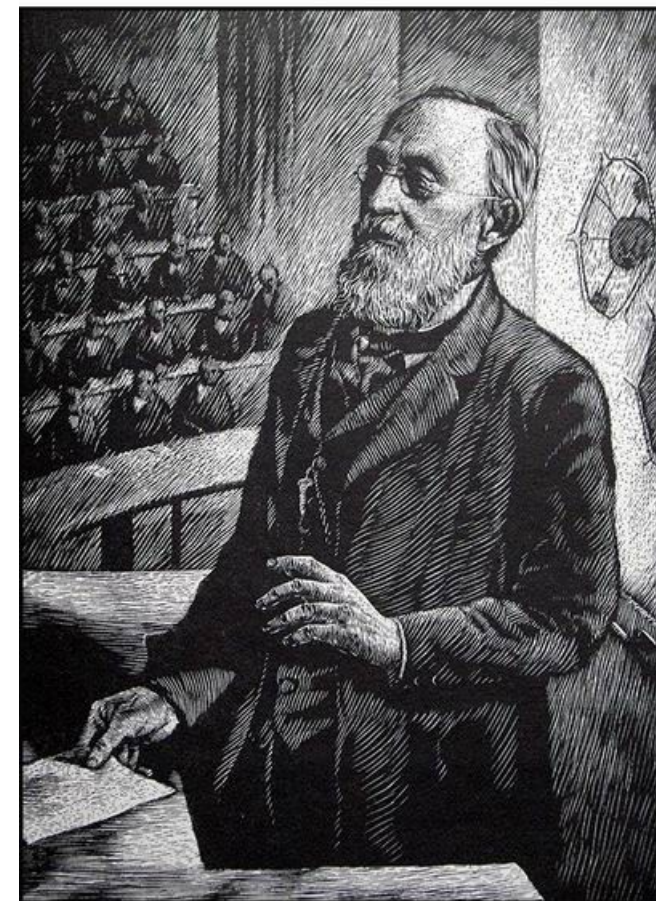
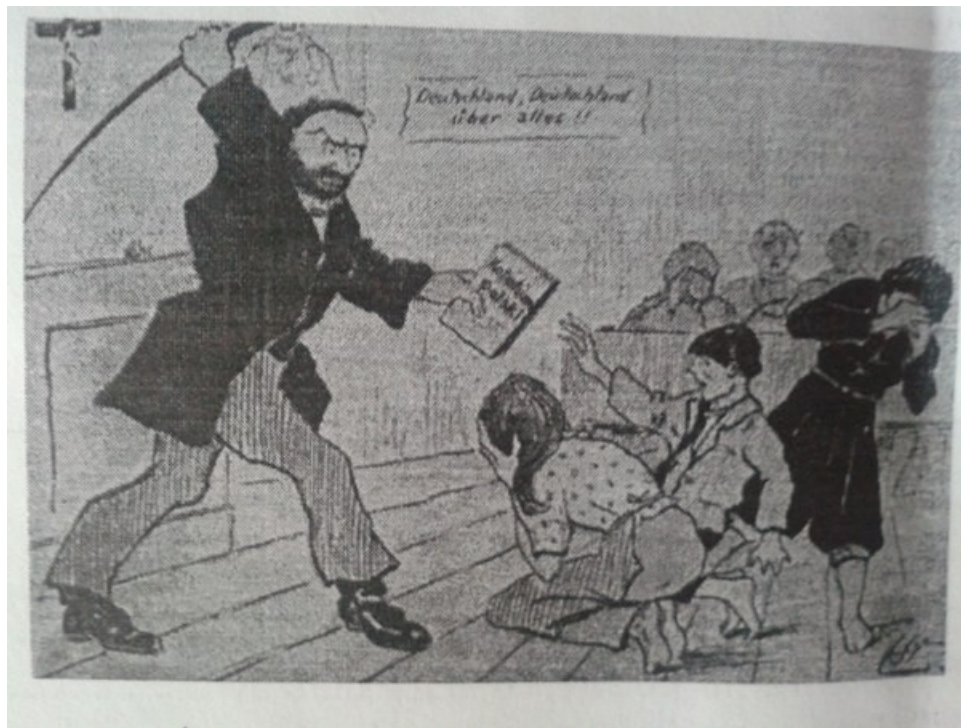

Spokojnie. O tym za chwilę...

W Wielkopolsce praca organiczna była podstawową formą oporu społeczeństwa polskiego wobec pruskiego/niemieckiego zaborcy

Germanizacja: Otton von Bismarck (1815-1898)

Kulturkampf: Rudolf Virchow (1821-1901)

[mal. Franz von Lembach]

GROSSE FORSCHER im Dienste der Menschheit
Fundacja im. Rudolfa Virchowa
Rudolf Virchow

Obecnie jest ważnym elementem regionalnej (i lokalnej) tradycji oraz

tożsamości

CYFROWA SZKOŁA
Wielkopolsk@ 2020

OGÓLNOPOLSKA KONFERENCJA NAUKOWA

**PRACA ORGANICZNA:
OSOBY, MIEJSCA, PROCESY**

13-14 PAŹDZIERNIKA 2020 R.
SALA POSIEDZEŃ PTPN
(ul. Mielżyńskiego 27/29, Poznań)

Nabór zgłoszeń trwa do 28 września br. na adres mailowy: dziedzictwo@ptpn.poznan.pl
Więcej informacji na stronie internetowej: www.ptpn.poznan.pl

II Liceum Ogólnokształcące im. Dąbrówki w Gnieźnie
oraz
Prezydent Miasta Gniezna Tomasz Budasz
zapraszają do zapoznania się z wystawą

**BOLESŁAW KASPROWICZ
WIELKI OBECNY**

Ekspozycję będzie można oglądać na Deptaku
przed Starym Ratuszem od 28 grudnia 2020.

GNEŹNIANIN - POLAK - EUROPEJCZYK

Organizatorzy:

Partnerzy:

Kłopoty definicyjne. Definicja „szeroka”

Do pracy organicznej w sferze myśli zaliczamy [...] każdą propozycję działań legalnych, zmierzających do wzmocnienia sił i organizacji społeczeństwa i narodu polskiego w warunkach braku własnej państwowości (lub jej ostatecznego zagrożenia). Przy czym działania te muszą być własnymi, oddolnymi inicjatywami społeczeństwa (a raczej jego najbardziej świadomej części).

[T. Kizwalter, J. Skowronek, Droga do niepodległości czy program defensywny? Praca organiczna – programy i motywy, Warszawa 1988, s. 7]

Ale może zbyt „szeroka”?

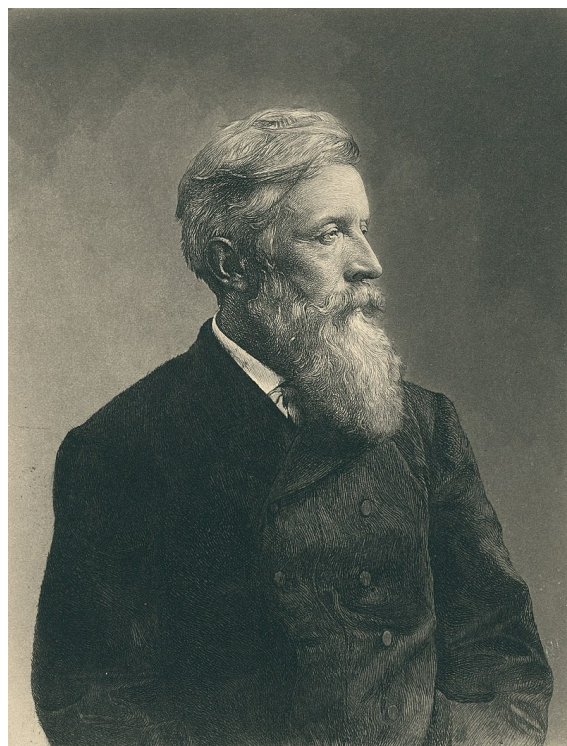
No bo jak odróżnić

klasycyzm warszawski

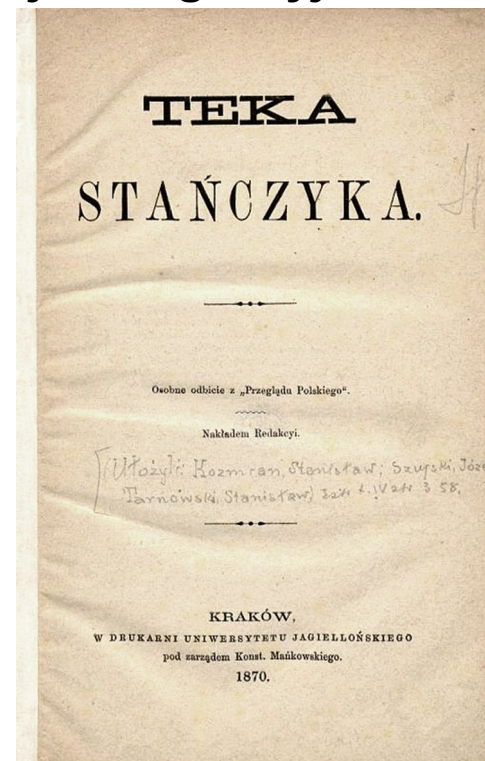
Franciszek Ksawery Drucki-Lubecki
(1779-1846)

pozytywizm

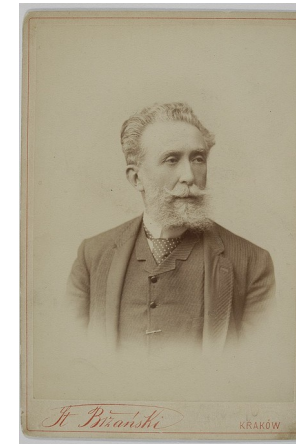

Aleksander Świętochowski
(1849-1938)

lojalizm galicyjski

Stanisław Koźmian (1836-1922)

Stanisław Tarnowski
(1837-1914)

Józef Szupski (1835-1883)

od wielkopolskiej pracy organicznej?

Pojęcie pracy organicznej rodzi się w Wielkopolsce w latach 40-tych XIX w.

Bo każda [część organizmu] ma w sobie właściwe, a wżdy dobroczynne powołanie; każda po swojemu toruje drogę Duchowi, każda go rozwija, i właściwemi sobie środki ku współżytkowi uprawia. [...] Dziś wszelka praca, byle prawa, stała się wyzwoloną, a więc szlachetną Sztuk i Nauk uczestniczką, a chyba jedno lenistwo i próżnowanie nieszchlatnem pozostało.

Sam Przemysł przeto, dziś tak potężny, nie uwłóczy nigdy, pod karą samobójstwa, umysłowym ani uczuciowym Ducha drogom; i biada raczej jemu samemu, gdyby się o to pokusił. [...]

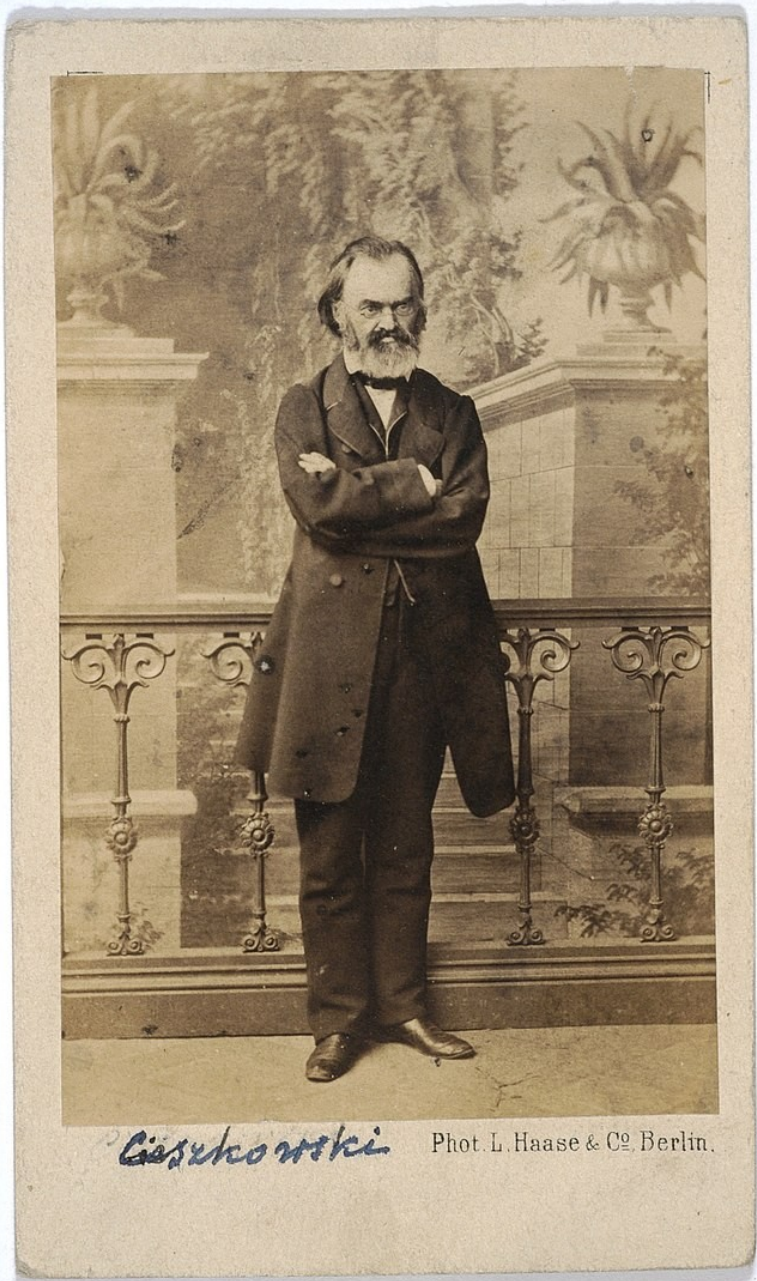
W rzeczy samej idzie tu o istotny, niezbędny a spójny życia warunek. Bo spółdziałanie to juści wzajemne jak nieodzowne. Chromiałyby Sztuki i Nauki bez odpowiednich postępów techniki, zmarniałby przemysł, gdyby go sztuki i nauki nie podsycaly. [...]

Oto przed nami nieprzypuszczane cuda przemysłu – oto niedomyślane skarby nauki – oto rosnące wciąż ślady olbrzymiej a gorączkowej pracy [...].

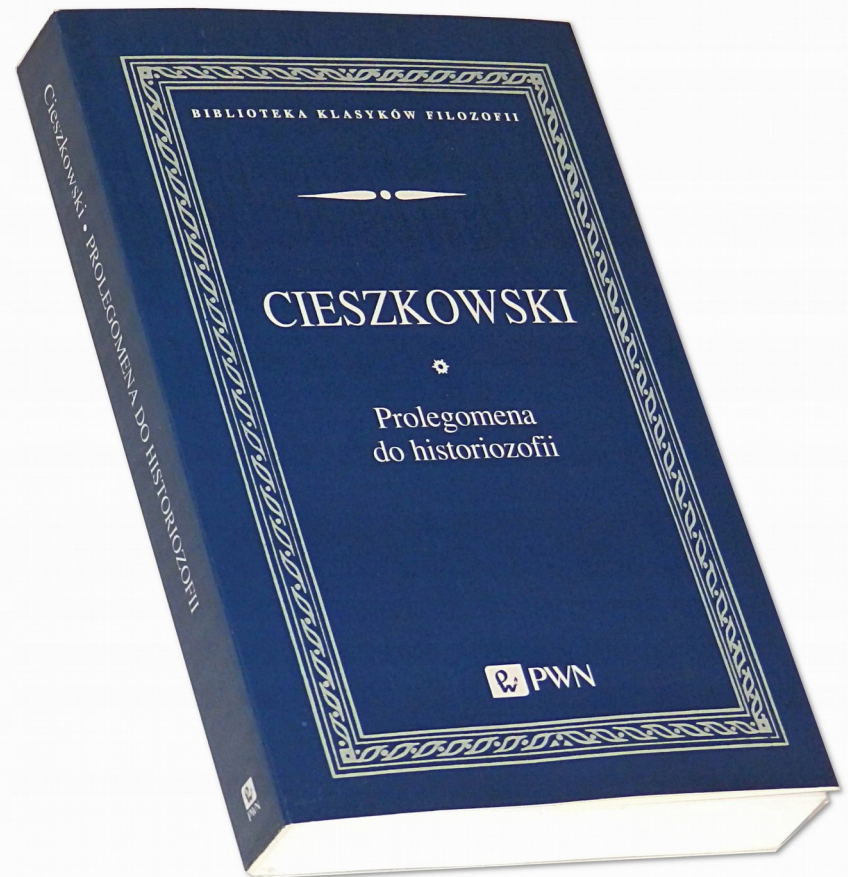
Będą więc walki w nowym okresie żywota, ale organiczne. Wszelki postęp i wszelkie życie jest i być musi pasmem walk [...].

Czegoż więc dziś trzeba? Oto już nie rewolucji żadnej, ale ewolucji. Oto już nie wywrotu żadnego, lecz nowej wielkiej budowy.

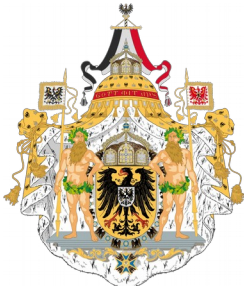
[A. Cieszkowski, *Historia rozwija nam systemat postępowych kształtów jestestw organicznych*, [w:] T. Kizwalter, J. Skowronek, *Droga do niepodległości czy program defensywny? Praca organiczna – programy i motywy*, Warszawa 1988, s. 129-131]

August Cieszkowski (1814-1894), filozof, działacz społeczny i polityczny, ekonomista, współtwórca i prezes Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk

Cesarstwo Niemieckie (1871-1918). Wymagający i nieustępliwy przeciwnik

Wilhelm I Hohenzollern
(1871-1888)

Zjednoczenie Niemiec
(1871)

Potęga polityczna,
militarna i ekonomiczna

Imperium kolonialne

Szkoła, administracja, wojsko

Państwo dobrobytu i bezpieczeństwa ekonomicznego

Fryderyk III Hohenzollern
(1888)

Wilhelm II Hohenzollern (1888-1918)

Nacjonalizm
niemiecki

Pokonać zaborcę

intelektem

broniąc języka i rozwijając kulturę

na roli, broniąc ziemi

ale także unowocześniając metody uprawy i hodowli

przemysłem

przy warsztacie rzemieślniczym

w kantorze kupieckim

sprytem jak antyczny Odys

Bazar, Karol Marcinkowski, wybudowany w l. 1832-1842.

Centrum życia polskiego w Poznaniu

Idea solidaryzmu

Kształtowanie się nowoczesnego, ponadstanowego, narodu polskiego

Czas arystokracji i ziemiaństwa (I poł. XIX w.)

Edward Raczyński herbu Nałęcz (1786-1845)

Biblioteka Raczyńskich

Autor i wydawca

Jeden z prekursorów krajoznawstwa („Wspomnienia Wielkopolski”)

Złota Kaplica w poznańskiej katedrze

Mal. Friedrich Oldermann

Tytus Działyński herbu Ogończyk (1796-1861)

Biblioteka Kórnicka

Gromadzenie oraz publikacja rękopisów i starodruków

Spotkania patriotów w Pałacu Działyńskich

Mal. Leon Kapliński

Mal. Roman Postępski

gen. Dezydery Chłapowski herbu Dryja (1790-1879)

podróż do Anglii, by nauczyć się nowoczesnego rolnictwa

reformy rolne w Turwi

założenie szkoły rolniczej dla ziemiaństwa

Maksymilian Jackowski herbu Gozdawa (1815-1905)

współzałożyciel Centralnego Towarzystwa Gospodarczego

Patron włościańskich Kółek Rolniczych

uczynić włościanina Polakiem i obywatelem

Karol Marcinkowski (1800-1846)

lekarz chirurg, społecznik,

inicjator Towarzystwa Naukowej Pomocy (1841) i Bazaru (1842)

założyciel Towarzystwa ku Wspieraniu Ubogich i Biednych (1845)

Karol Libelt (1807-1875)

ur. w Poznaniu, syn szewca i służącej

filozof, działacz społeczny i polityczny

Wypracowałem z własnego natchnienia, a nie z polecenia projekt ogólnego stowarzyszenia, aby połączonymi siłami przez pracę, naukę i oszczędność podnieść upadający dobrobyt Księstwa, a przezeń wzmocnić zagrożoną narodowość naszą. Program [...] zawierał cztery działy: 1. Stowarzyszenie agronomiczne i przemysłowe [...] 2. Stowarzyszenie, obowiązujące się rozstrzygać wszelkie spory nie drogą kosztownych procesów, ale przez sądy polubowne. 3. Stowarzyszenie naukowej pomocy, ku wydobywaniu z mas ludu talentów i zdolności rodzimych. 4. Stowarzyszenie wzajemnej zapomogi w niedoborach i klęskach [...]

[K. Libelt, *List do redakcji*, „Dziennik Poznański” 1866 nr 70]

Początki nowoczesnego przemysłu.

Hipolit Cegielski (1813-1868)

Polonista, przemysłowiec, działacz społeczny.

Nauczyciel w Gimnazjum Marii Magdaleny.

Odmawia udziału w rewizjach domowych u uczniów i zostaje wyrzucony ze szkoły (1846).

W „Bazarze” zakłada sklep z narzędziami rolniczymi, który przekształca w warsztat, a następnie w znaną fabrykę. Przyczynia się w ten sposób znacząco do podniesienia poziomu agrokultury w Wielkopolsce.

Współtworzy Towarzystwo Przemysłowe Polskie (prezes), Centralne Towarzystwo Przemysłowe (prezes), Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk (wiceprezes).

Prusacy nie pozwalają otworzyć polskiego uniwersytetu?

Założymy towarzystwo naukowe!

Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk

Pierwsze zebranie – 13 lutego 1857 r.

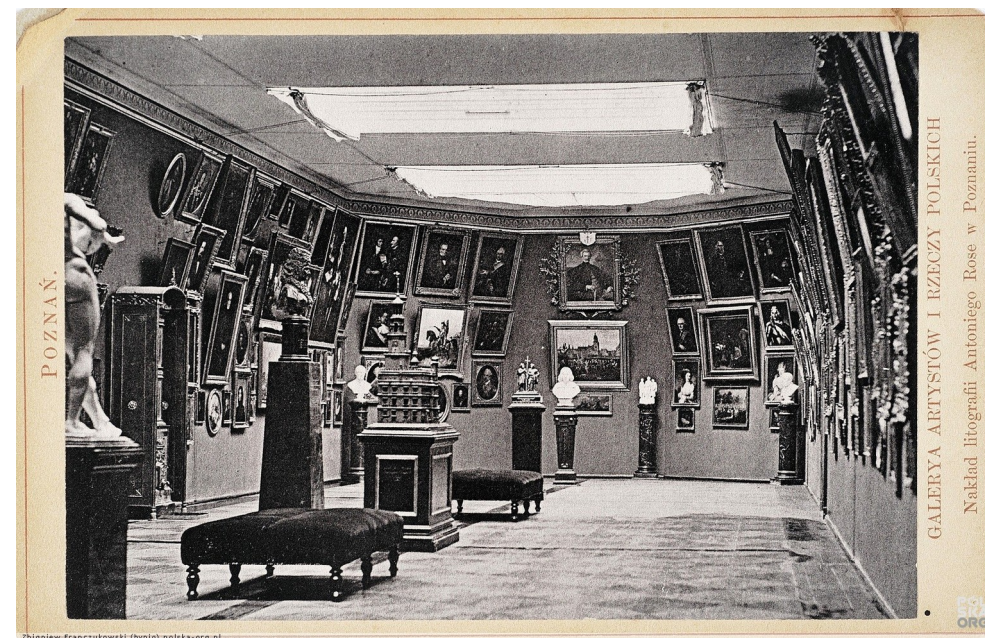
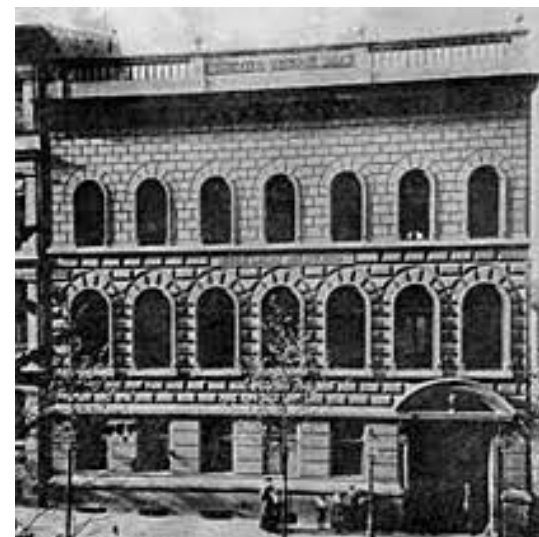
42 członków założycieli

Główni inicjatorzy: dr Kazimierz Szulc (prof. historii w gimnazjum oraz językoznawca), ks. Franciszek Ksawery Malinowski oraz Tytus Działyński.

Pierwszym prezesem: August Cieszkowski.

Spotkania, dyskusje, odczyty, publikacje, ale też wystawy, koncerty

Matka Uniwersytetu Poznańskiego (1919)

Lekarz, naukowiec i społecznik, po godzinach leczący za darmo niezamożnych poznaniaków.

Heliodor Święcicki (1854-1923)

Lekarz ginekolog i położnik

Autor ok. 200 publikacji naukowych

Obiady czwartkowe w Pałacu Działyńskich

Pierwszy na ziemiach polskich wprowadził zawód pielęgniarki środowiskowej

Pierwszy na ziemiach polskich przeprowadził poród za pomocą cesarskiego cięcia pod narkozą

Opatentował skład narkozy do tej operacji

Reprezentant polskiej szkoły filozofii medycyny (inicjator Tytus Chałubiński)

Romantyczny związek z Heleną z Dąbskich; jako małżeństwo dość mocno wkurzali zaborcę

Prezes PTPN (1915-1923)

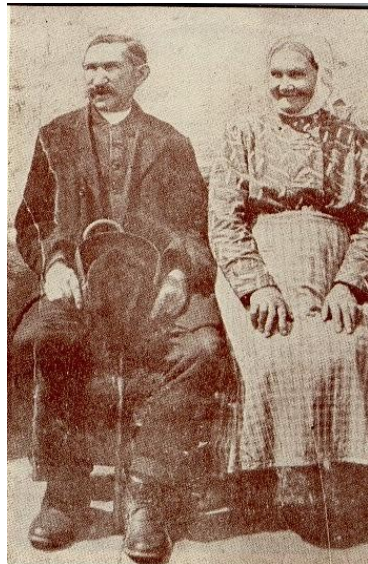
Współzałożyciel i pierwszy rektor Wszechnicy Piastowskiej/Uniwersytetu Poznańskiego (UAM)

Nie pozwalają postawić domu na ojczystej ziemi? Zamieszkać w wozie!

Michał Drzymała (1857-1937)

W 1904 r. we wsi Podgradowice (dziś Drzymałowo, woj. wielkopolskie, pow. grodziski, gm. Rakoniewice) kupił działkę od Niemca. Przez 4 lata toczył spór sądowy z pruskimi władzami o zgodę na budowę domu. Mieszkał w wozie cyrkowym. Przegrał, zamieszkał w lepiance, którą musiał rozebrać ze względu na przepisy ppoż. W końcu sprzedał działkę, ale nabył inną z już wybudowanym, starym domem. **Nie rzucił ziemi, skąd jego ród.**

Jego nieustępliwa postawa odbiła się szerokim echem w Polsce (H. Sienkiewicz, M. Konopnicka), w Europie i na świecie.

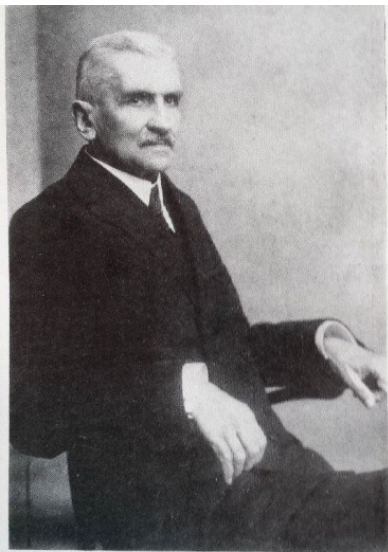

Pruskie banki nie udzielają kredytów inwestycyjnych? Założymy własne!

ks. Piotr Wawrzyniak (1849-1910)

Kasa Oszczędności i Pożyczek, Bank Ludowy w Śremie

22. ANTONI KARPIŃSKI, PRZESIEDZĄCY SĄDU OKRĘGOWEGO W GNIĘZNI,
W R. 1922

Tajne organizacje samokształceniowe w gimnazjach. Zanowcy

Antoni Karpiński Obrońca gnieźnieńskich żaków

Ur. 24 X 1855 w Środzie Wlkp., zm, 22 VI 1941 r. w Warszawie

Gimnazjum w Śremie; studia prawnicze w Bonn i Berlinie

Członek PTPN (1894)

Obrońca (wraz z B. Chrzanowskim i W. Celichowskim) 24 gimnazjalistów oskarżonych o przynależność do Towarzystwa Tomasza Zana w Gnieźnie, tajnej organizacji samokształceniowej (1902)

Członek miejscowej Rady Ludowej

Pierwszy polski przewodniczący Rady Miasta Gniezna (1919)

Przeprowadził polonizację organów miejskich

Pierwszy polski prezes Sądu Okręgowego w Gnieźnie (1919-1927)

Honorowy Obywatel Miasta Gniezna (1932)

Wysiedlony z Gniezna, zamieszkał w Warszawie (1939), gdzie zmarł

Dzieci i rodzice w obronie polskiej mowy

Strajk dzieci wrzesińskich w Katolickiej Szkole Ludowej (1901-1902)

Proces dzieci wrzesińskich. Sąd Powiatowy Obwodowy (Amtsgericht, 1879) w Gnieźnie.; obrońcy: Zygmunt Florian Chrzanowski, Adam Woliński, Bernard Chrzanowski (14, 15, 16 XI 1901; zatwierdzony przez Sąd Rzeszy w Lipsku 19 IV 1902). Kary dla rodziców od 2,5 miesiąca do 2,5 roku więzienia.

Echa strajku w Polsce, Europie i w świecie.

A co z Paniami? Tylko w domu, przy mężu, kuchni i dzieciach? Nie, absolutnie nie!

Pelagia Gdeczyk (Eitner)

(21 XII 1852 Popowice k. Inowrocławia – 1 VIII 1930, Gniezno) Fotografka i działaczka społeczna

W Wielkim Księstwie Poznańskim była jedną z pierwszych kobiet, profesjonalnych fotografek. Podstaw fotografii nabywała w l. 1878–1879 w Poznaniu, w zakładzie **Balbiny Mirskiej**, a następnie praktykowała w atelier **Eufemii i Anieli Rivoli**. W 1879 r., po uzyskaniu dyplomu mistrza fotografii, przybyła do Gniezna i 31 maja tegoż roku otworzyła własny zakład fotograficzny u zbiegu **Neuerstraße i Judenstraße** (od 1884 r. **Hornstraße**), obecnie róg ul. Mickiewicza/Mieszka I.

Wykonywane przez współpracujące ze sobą **Pelagię Gdeczyk** i **Ludwikę Mąke** fotografie reprezentowały wysoką wartość artystyczną. Wykonywały zdjęcia **wnętrza gnieźnieńskiej katedry**. Z okazji 900. rocznicy męczeństwa św. Wojciecha kuria arcybiskupia powierzyła im wykonanie pamiątkowego dzieła **Album Jubileuszowe Gniezno 1897**. Pelagia Gdeczyk dokumentowała znajdujące się w Archiwum Archidiecezjalnym zabytki rękopiśmiennictwa, m.in. pochodzący z końca XI w. **Codex aureus Gnesnensis** (*Złoty kodeks gnieźnieński*) czy **Biblię Gnieźnieńską** (XV w.).

Aktywność zawodowa nie wypełniała całości życia Pelagii Gdeczyk. Jako znana gnieźnianka włączyła się w działalność publiczną i charytatywną. Razem z **Ewą Kasprowicz**, działała społecznie w miejscowym oddziale **Stowarzyszenia Św. Wincentego a Paulo**, pełniąc w nim funkcję sekretarza. W grudniu 1918 r., jako jedna z czterech kobiet z powiatu gnieźnieńskiego, była **delegatką na Polski Sejm Dzielnicowy w Poznaniu**. W l. 1919–1925 była członkinią **Deputacji dla Spraw Ubogich**, komisji pomocowej powołanej przez gnieźnieńską Radę Miejską. Zmarła 1 sierpnia 1930 r., pochowana została na cmentarzu św. Piotra i Pawła w Gnieźnie.

GNIEZNO P. GDECZYK z.d.Eitner
geb.Eitner GNESEN.

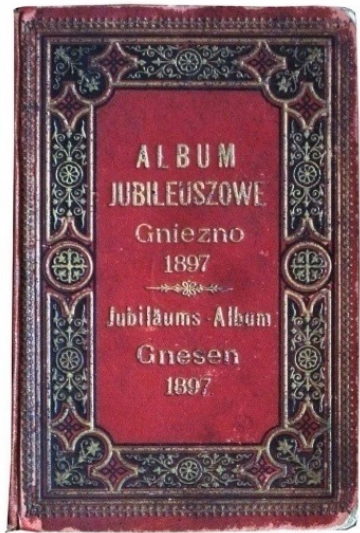
GNIEZNO *P. Gdeczyk* GNESEN.

GNIEZNO P. GDECZYK z.d.Eitner
geb.Eitner GNESEN.

Ludwika Mąke, Pelagia Gdeczyk

Nie samą pracą Wielkopolanin żyje. Chóry, czytelnie, teatry amatorskie.

Wydawnictwa i księgarnie

Księgarnia i Drukarnia J.B. Lange

Jan Bernard Lange (21 IX 1817 Osiek k. Strzegomia – 30 I 1881 Gniezno)

Od 1840 r. w Gnieźnie, zakłada pierwszą w dziejach miasta drukarnię (dom panny Koperskiej na rogu ul. Franciszkańskiej i Rynku)

1855 zakup od p. Heyne domu przy Markt 8 (Rynku 8)

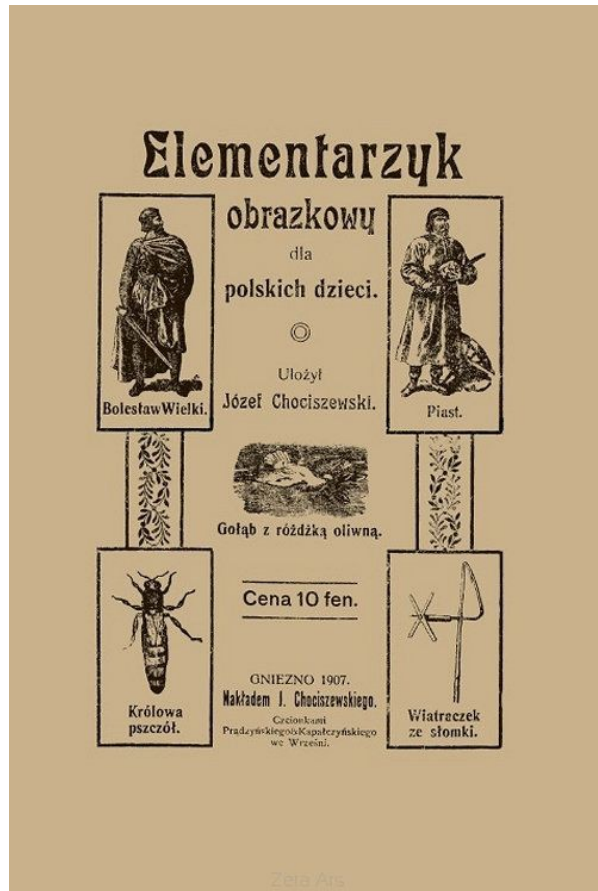
Po śmierci J. B. Lenge firmę prowadził jego syn Romuald (1852-1892), następnie Joanna Lange (wdowa po Janie), następnie wnuczki Kozłowskie (nazwa pozostała pierwotna)

Józef Chociszewski i jego Księgarnia

(28 II 1837 w Chełście k. Czarnkowa – 14 XI 1914 Gniezno)

W IX 1893 przenosi się do Gniezna i otwiera księgarnię przy Nollaustrasse (3 Maja)

Beocja czy Europa Zachodnia?

Jak to było z tą Wielkopolską w XIX w.?

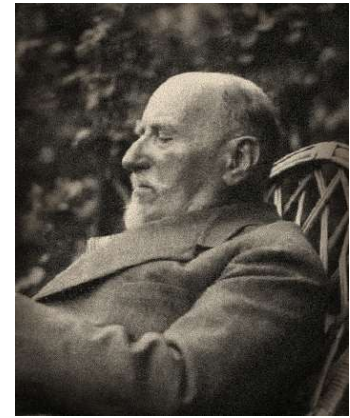
Jak to było w porównaniu z Królestwem i Galicją?

Aleksander Świętochowski:

Trzy dzielnice rozebranej Polski pod trzema rządami ukształtowały się odmiennie. Królestwo Polskie okazało największą żywotność duchową, Galicja – najwyższe napięcie polityczne, Poznańskie – najsprawniejszą zdolność ekonomiczną. (...) I gdyby człowiek żył chlebem, Polacy w zaborze pruskim byłiby kwiatem narodu. Ale jest jeszcze duch, który dopomina się o swoje prawa. Otóż pod tym względem Poznańskie stoi na najniższym poziomie wśród polskich prowincji; jest ono przerażająco zmaterializowane i obojętne na potrzeby ogółu. (...) Wielkopolska ginie dla narodu polskiego, bo z niej uleciała dusza, opuściły ją moce twórcze, pozostał w niej tylko instynkt samozachowawczy niższego rzędu. Żyje tam wysoka kultura materialna, europejska, ale kona – duchowa i polska.

[A. Świętochowski, *Gasnąca kultura polska*, „Kultura polska” 1912 nr 7]

Feliks Koneczny:

Nie utraciła Wielkopolska bynajmniej ducha polskiego! Jest ona nie tylko najbardziej postępową prowincją polską, obecnie może jeszcze bardziej niż kiedykolwiek w historii. Ale Galicja i Kongresówka są niestety tak zacofane w porównaniu z Wielkopolską, że nawet jej zrozumieć nie umieją i stąd pochodzą owe sądy, biadające nad brakiem „ducha polskiego” po tamtej stronie kordonu. W miarę rozwoju i postępu będziemy się wszyscy zbliżać coraz bardziej do typu wielkopolskiego, co oby następowało w przyspieszonym tempie. (...) Wielkopolanin celuje tym, czego brak Kongresówce, a jeszcze bardziej Galicji: erudycją współczesności, toteż on najbardziej w Polsce zaznajamia się ze stanem spraw publicznych i najbardziej jest zajęty czynnym (a nie gadającym tylko) udziałem w nich. A praca ich jest konkretna. Trzymają się zasady: nie mogąc robić, co byś chciał, rób, co możesz – i mają zawsze pełne ręce roboty, podczas gdy gdzie indziej pełno... patriotyzmu bez zajęcia.

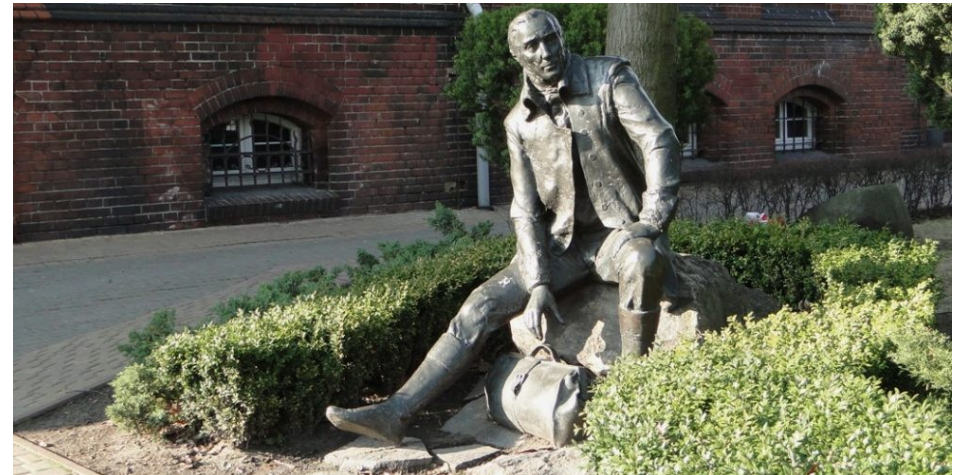
[F. Koneczny, *Typ wielkopolski*, „Świat Słowiański” 1913 nr 9]

Więc co z tą pracą organiczną?

Praca organiczna w Wielkopolsce w XIX w. to całość, zgodnych z obowiązującym ówczesnie prawem pruskim/niemieckim (legalizm), działań obywatelskich społeczeństwa polskiego, zmierzająca do zachowania i rozwoju polskości poprzez podniesienie poziomu ekonomicznego, edukacyjnego i kulturalnego. A także przygotowanie się do życia w niepodległym państwie polskim.

A powstanie wielkopolskie (1918-1919)? W czasie jego trwania wykorzystano doświadczenia pracy organicznej. Ale był to ruch insurekcyjny, więc do samej pracy organicznej zaliczyć go nie można. To już nieco inna historia.

Porzundek w Wielkopolsce musi być! Szak! Tej!

Karol Marcinkowski, I LO „Marcinek” Poznań, ul. Bukowska

Projekt dofinansowany ze środków budżetu państwa w ramach programu
Ministra Edukacji i Nauki pod nazwą
Spółeczna odpowiedzialność nauki – Popularyzacja nauki i promocja sportu,
nr projektu SONP/SP/546432/2022,
kwota dofinansowania 112 920,00 zł, całkowita wartość projektu 125 640,00 zł.

Ministerstwo
Edukacji i Nauki

UNIWERSYTET
IM. ADAMA MICKIEWICZA
W POZNANIU

Wydział Nauk
Geograficznych i Geologicznych